

İLETİŞİMİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA: KALKINMA SÖYLEMİ ÜZERİNE NOTLAR

THE POLITICAL ECONOMY OF COMMUNICATION AND THE THIRD WORLD: NOTES ON THE DISCOURSE OF DEVELOPMENT

Arş. Gör. Ali Murat VARLI

Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü,
avarli@kocaeli.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma ekonomi politik, eleştirel ekonomi politik, üçüncü dünya ülkeleri ve kalkınma söylemi kavramlarını incelemektedir. Çalışma kapsamında eleştirel ekonomi politik yaklaşım üzerinden gelişmiş devletlerin başını çektiği çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yaratılan kalkınma söylemine değinilmektedir. Bu söylem temelde üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan azgelişmiş ülkelerin iletişim teknolojisindeki gelişmeleri kendi kalkınma modellerine eklemledikleri oranda kalkınacakları iddia etmektedir. Çalışma kapsamında ekonomi politik, ekonomiye ait bir kavramdan ziyade toplumun bütününe kavramaya çalışan bir yöntem olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politik, Kalkınma Söylemi, İletişim Teknolojileri

ABSTRACT

This study examines the concepts of political economy, critical political economy, third world countries and the discourse of development. This study addresses the discourse of development created by various international organizations led by developed states through a critical political economy approach. This discourse basically claims that underdeveloped countries, which are also called third world countries, will develop if they integrate the advances in communication technology into their development models. Within the scope of this study, political economy is used as a method that tries to grasp the whole society rather than a basic economic term.

Key Words: Political Economy, The Discourse of Development, Communication Technologies.

GİRİŞ

İletişim, özellikle de yeni iletişim teknolojileri, günümüzde en çok sözü edilen, yaşamımızın her alanına girmiş olan bir kavramdır. Yaşam artık iletişimsiz düşünülemez olmuştur. Hatta 1970’li yılların sonlarında ortaya konan ekonomik kalkınma programları bile iletişim araçlarının kalkınma için temel araçlardan biri olduğunu öne sürmüşlerdir. Kendi başına üretim yapamayan ve bölüşüm sağlayamayan bir aracın kalkınmada nasıl öncelikli bir konuma geldiği de incelenmesi gereken bir diğer noktadır. İletişimin ve daha çok da iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte “bilgi”, “bilgi toplumu”, “e-devlet”, “e-ekonomi”, “e-ticaret” gibi kavramlar gündeme gelmiştir. Dahası bilgi ve iletişim, ulusların gelişmişliğinin göstergesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Anılan bu kavramların gelecekte neler getireceğine dair herhangi bir öngörü bulunmakla birlikte, var olan egemen söylem içinden bakıldığında bu kavramların “bilgiyi üreten, bilgiye ulaşan ve topluma yaymayı başarabilen ülkelerin” yeni bilgilerin üretilmesi için gerekli kaynağı da hazırlamış olacakları var sayılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında öncelikle ekonomi politiğin tanımı yapılacak olup iletişimin ekonomi politiğinin ne olduğu betimlenecektir. Daha sonra gelişen ve değişen dünya ekonomisi içinde kalkınma politikalarının gelişimi incelenecek ve hızla gelişen yeni iletişim teknolojilerinin beraberinde getirdiği “kalkınma” söylemi irdelenecek ve bu söylemin küresel ölçekteki büyük finans kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından nasıl inşa edildiği tartışılacaktır. Çalışma kapsamında ekonomi politik bir ekonomik kavramdan çok toplumun bütününe kavramaya çalışan bir yöntem olarak ele alınacaktır.

1. Ekonomi Poliitiğin Tanımı ve Konusu

En genel tanımıyla ekonomi politik, “insan toplumunda maddi yaşama araçlarının üretim ve değişimlerini yöneten yasaların bilimidir.” (Engels, 1977, s. 249). Bu kavram ilk kez 17. Yüzyılın başlarında, Avrupada feodal ve dinsel siyasal düzenin yerini alan küçük yerel devletlerin sorunlarını inceleyen bilim dalı için kullanılmıştır. Ekonomi politik kavramını bilimsel bir temele oturtarak ilk kez kullananlar İngiliz İktisatçılar Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo’dur: “Smith ve Malthus, politik iktisadi ‘servetin niteliğinin ve kaynağının araştırılması’; Ricardo, ‘ürünün yaratılmasına katılan sınıflar arasında ürünün bölüşüm kanunlarının araştırılması’ olarak” tanımlamışlardır. (Kazgan, 2006, s. 71).

Ekonomi Poliitiğin İlkeleri başlıklı kitabında Nikitin, ekonomi politiği şu şekilde tanımlamaktadır: “Ekonomi politik, sosyal üretim ilişkilerinin gelişmesini, yani insanlar arasındaki ekonomik gelişmeleri inceleyen bilimdir. İnsan toplumunun gelişmesinin çeşitli safhalarında üretimi ve maddi servetlerin dağılımını düzenleyen kanunları ortaya koyar.” (1974: s. 16). Yine Nikitin’e (1974) göre, bu üretim ilişkileri, üretim araçlarının mülkiyet şekillerini, üretimde çeşitli sosyal grupların durumuyla bunlar arasındaki ilişkileri ve maddi servetlerin dağılım şekillerini de içermektedir (s. 16). Yukarıda ele alınan bu tanımlardan çıkarılacak sonuç ekonomi politiğin, insanların maddi varlıklarını sürdürebilmek için gereken araçların üretim ve değişimini inceleyen bir bilim olduğudur.

Diğer bir tanım ise ekonomi politiğin toplumsal yanına vurgu yapmaktadır: “Ekonominin toplumsal yönünü inceleyen bilim. Üretimle değil, üretimin toplumsal yapısıyla ilgili incelenimi dile getirir. Bireylerin üretim sürecindeki toplumsal ilişkilerini inceler.” (Hançerlioğlu, 1977, s. 26). Aynı vurgu bir başka tanım da yer almaktadır: “Sosyal üretimde insanların kendi aralarında kurdukları ilişkilerin, yani sosyal üretim ilişkilerinin gelişim yasalarının bilimi” (Yalçın ve Tokatlı, 1979, s. 829). Hatta Oscar Lange (1965) daha da ileri giderek ekonomi politik için sosyal ekonomi kavramının da kullanılabileceğini söylemektedir: “Sosyal ekonomi de denebilecek ekonomi politik, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddi araçların üretim ve dağılımını yöneten sosyal kanunlardır” (s. 9). Ekonomi politiğin toplumsal yanı Karl Marx ile birlikte vurgulanmaya başlamıştır. İngiliz iktisatçı David Ricardo’dan etkilenecek kendi ekonomi düşüncesini yaratan Marx’a göre, ekonomi politiğin konusunu, üretim sırasında insanlar arasında kurulan ve üretim ilişkileri olarak adlandırılan toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır: “Varlıklarının sosyal üretimi içinde, insanlar, kendi iradelerinden bağımsız olarak, belirli zorunlu ilişkiler içine girerler” (Marx’tan aktaran: Yalçın ve Tokatlı, 1979, s. 829). Bu zorunlu ilişki de ekonomi politiğin konusunu oluşturmaktadır.

İnsanoğlu yaşantısını sürdürebilmek, kendi gereksinimlerini karşılayabilmek için, birer kullanım değeri de oluşturan emtia üretmekte ve üretilen bu emtiayı değiş tokuş etmektedir. Üretim ve değiş tokuş, üretim biçimine göre belirli koşullar içinde var olmaktadır. Üretim her zaman toplumsal karakterdedir, yani insanlar arasındadır ve sosyal üretim ilişkileri adını alan belirli ilişkilerin varlığını göstermektedir. Üretim ve ürünler; zenginlik adı verilen maddi malların yaratılmasında söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, ekonomi politiğin inceleme nesnesi; kullanım değerleri olarak adı geçen ürünlerin bizzat kendileri olmayıp, tam aksine, bu ürünlerin, bu maddi malların elde edilme tarzları, elde edilme biçimleri, yani onların imalatını içeren ilişkilerdir. Bu biçim, üretici güçlerin değişme derecesine bağlı olarak değiştiğinden, ekonomi politik, maddi üretimin tarih tarafından belirlenen toplumsal formları içinde, yani üretici güçlerle karşılıklı etkileşimde bulunan üretim ilişkileri içinde incelenmesini şart koşmaktadır. Bundan dolayı da farklı üretim tarzlarına hükmeden yasaların bilimi diye tanımlanabilir (Yalçın ve Tokatlı, 1979, s. 829). Özlüce söylemek gerekirse, üretim ve değiş-tokuş birbirinden farklı işlevler oldukları halde birbirlerini koşullandırmaktadırlar.

Engels’e (1977) göre, ekonomi politik, özü itibarıyla, tarihsel ve sınıfsal bir bilimdir, çünkü üretim ve değişim ilişkileri ülkeden ülkeye farklılaştığı gibi, kuşaktan kuşağa da farklılaşır (s. 250-251). Üstelik bu tarihsellik sebebiyle de üretim ve değişimin her bir evresini ve evrimini ayrı ayrı incelemeye tabi tutarak üretim ve değişim için her zaman geçerli bazı genel yasaları ortaya koyabilir. Sınıfsal olması ise bölüşümdeki farklardan ortaya çıkmakta ve incelenen dönemin güç ilişkilerinin çözümlenmesinden kaynaklanmaktadır. Vincent Mosco (1996) bu tanımı bir adım daha ileri götürerek hem dar kapsamlı hem de geniş kapsamlı iki farklı tanım ortaya koyar. Mosco’nun dar kapsamlı tanımına göre, “ekonomi politik, karşılıklı olarak iletişim kaynakları da dâhil, kaynakların üretim, dağıtım ve tüketimini meydana getiren toplumsal ilişkilerin, özellikle iktidar ilişkilerinin incelenmesidir.” Geniş kapsamlı tanımına göre de ekonomi politik; “toplumsal yaşamda egemenliğin ve mücadelenin incelenmesidir” (s. 17).

2. İletişimin Ekonomi Politikasının Tanımı ve Konusu:

Bir toplumun ekonomisi, o toplumun temelidir, Marksist literatür içinden kavramsallaştırmak gerekirse, “altyapısıdır”. Tüm üstyapı (siyaset, hukuk, eğitim, din, ahlak, ideoloji vs.) kurumları bu ekonomik temel üzerine inşa edilmekte ve bu altyapıya göre biçimlenmektedir. Ekonomi, insanların tüm düşünsel-duygusal davranışlarını belirlemektedir. Tarihsel süreç içinde insan toplulukları ekonomik tarzlarına göre biçimlenmişlerdir. Çünkü Marx’a göre, “ekonomi insanlar arasındaki ilişki” den başka bir şey değildir. Hatta sermaye de “bir şey değil, belirli bir üretim ilişkisidir” (Hançerlioğlu, 1977, s. 23). O halde iletişimin ekonomi politikası dendiğine anlaşılması gereken nedir? Bu soruya verilen yanıtlardan biri şöyledir: “... medya ve iletişim sistemlerinin değişen toplum yapısıyla kurduğu ilişkinin doğasını tarif eder” (McChesney, Wood, ve Foster, 2003, s. 10). Bununla birlikte, McChesney, “... (reklam gibi) destekleyici mekanizmaların, mülkiyetin ve hükümet politikalarının medya faaliyetlerini ve içeriğini nasıl etkilediğine” baktığının ve bu doğrultuda iletişimin ekonomi politikasının, “yapısal faktörlere, iletişimin üretim, dağıtım ve tüketimindeki emek sürecine vurgu yaptığının” da altını çizmektedir (s. 10).

Kitle iletişimin ekonomi politikası dendiğinde ekonomi politikasının yalnızca medyanın sahipliği ve kontrolüyle ilgilenmediği, bunun yanı sıra, daha geniş bir bağlam içinde ekonomik ve kültürel kaynakların dağılımı aracılığıyla kapitalist sistemin işleyişini incelediği de görülür. Bunların yanı sıra, sermaye hareketlerini, devletin rolü ve işlevi ile bu sürecin ideolojik yeniden üretimi üzerindeki etkilerini de incelemektedir. Ekonomi politik, ayrıca, eleştirel bir tavır takınarak üretim sürecindeki nesnelere üretimi değil üretim sürecinde sınıflar arasında kurulan toplumsal yapıları da incelemektedir.

Günümüzde hem medya hem de kültür endüstrisi kapitalist ekonomi ile siyasal erk tarafından regülasyon-deregülasyon olarak tanımlanan iki uçlu bir mekanizma ile düzenlenmektedir. Regülasyon devletin ekonomik alana doğrudan müdahalesinin daha baskın olduğu, deregülasyon ise devlet müdahalesinin azaltılması veya topyekûn kaldırılması ile yerini hemen tümüyle serbest piyasa koşullarına bıraktığı durumdur. Devlet müdahalesi veya serbest piyasa koşulları içinde üretilen medya içerikleri ile kültürel alandaki üretim ve dağıtım süreçleri ekonomi politikasının inceleme alanını oluşturmaktadır. Medya ve kültür endüstrisi tarafından üretilen içerik ve kültürel ürünler aynı zamanda birer metadır ve bu emtianın üretimi, dağıtımını ve tüketimi egemen üretim yapısının kurallarına bağlıdır. Bununla birlikte bu emtia diğer emtiadan ayrılmış olup ideolojik bir işlevi de içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla da toplumsal yapının ve iktidar ilişkilerinin meşrulaştırma, pekiştirme ve yeniden üretme işlevini de yerine getirmektedir (Yaylagül, 2006a).

Frankfurt Okulu’nun katkılarıyla, kültürün ekonomik ilişkiler içinde yeniden anlamlandırılması ve yorumlanması girişiminin sosyal bilimler alanında ekonomi politik yaklaşımın ortaya çıkmasına yardımcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. “1960’lı yılların sonlarında Baran ve Sweezy’nin kapitalist üretim tarzının gelişim biçimlerini Marksist iddialarla gözden geçirmeleriyle birlikte, ekonomi politik yaklaşım bir yöntem olarak sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır” (Adaklı, 2006, s. 22). Murdock ve Golding’e (Murdock ve Golding’den aktaran: Boyd-Barret, 2006, s. 7) göre, kitle medyasının ekonomi politikası, medyanın ‘ilk ve öncelikle emtialar üreten ve dağıtan endüstriyel ve

ticari kuruluşlar olduğunun' kabul edilmesiyle başlamaktadır. Kitle iletişimin ekonomi politığının ilgilendiği alan yalnızca emtia üretimi ve dağıtımı değil, bu emtianın özel doğasının ve onların yerine getirdiği ideolojik işlevin de tam bir açıklamasının yapılmasıdır.

Bu noktada ortaya çıkan yegâne kavram, ekonomi politığı indirgemeci yaklaşımlara çekmekten uzaklaştırmak için Golding ve Murdock tarafından önerilen “eleştirel ekonomi politik”tir. İkili tarafından geliştirilen bu “eleştirel çözümleme, gerçek dünyadaki gerçek aktörlerin yaşantılarını ve fırsatlarını biçimlendiren gerçek sınırlamaları açığa çıkarmak üzere esas olarak eylem ve yapı sorunlarıyla” ilgilenmektedir (Golding ve Murdock’tan aktaran: Adaklı, 2006, s. 25). Golding ve Murdock tarafından ortaya konan eleştirel ekonomi politik yöntem liberal ekonomi politikten bütüncül ve tarihsel bir yöntem olması, kapitalist girişim ve kamusal müdahale arasındaki denge konusuna yaklaşımı ile eşitlik, adalet, kamu yararı gibi temel etik sorunları ele alış biçimiyle farklılaşır. “Eleştirel ekonomi politığın bu konumu da onun, iletişim etkinliklerinin maddi ve simgesel kaynakların eşitsiz paylaşımı tarafından nasıl yapılandırıldığına dair ilgisinin temelini teşkil etmektedir” (Golding ve Murdock’tan aktaran: Adaklı, 2006, s. 26). Aynı görüşü paylaşan Çakmur (1998) da medyanın en temel işlevinin semboller üretmek ve yaymak olduğunu ve tüketilenlerin sembolik bir üretimin ürünü olan simgeler olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, sembolik üretim süreçlerinin genel ekonomik yapıdan bağımsız gibi sunulduğunu ancak bunun bağımsız olmadığını ve bunu çözmek için de ekonomi-politik çözümlemenin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Ekonomi politik, kitle iletişimin üretim aşamasından, dağıtım (bölüşüm) ve tüketim aşamasına kadar olan bütün alanlarını incelemeye tabii tutmaktadır; kitle iletişim araçlarının mülkiyeti konusunu, mülkiyetin Althusser tarafından devletin ideolojik araçları olarak sayılan ama özel sektörün devreye girmesiyle sermayenin ideolojisini yayan kitle iletişim araçlarını nasıl yönlendirdiğini; sektördeki emek süreçlerini ve sınıf ilişkilerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ekonomi politik, 1990’lı yıllardan itibaren kitle iletişim araçlarının siyasi-iktisadi oluşumuyla medya içeriğinin ve kamusal tartışma söylemleriyle ve kişisel bilinçle ilişkisini gösterme çabası içine de girmiştir (Boyd-Barret, 2006, s. 11). Bu noktada da Habermas’ın “kamusal alan” kavramının önemi ortaya çıkmaktadır, bu alan “toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabileceği bir alanı” ifade etmektedir (Habermas, 1995). Kamusal alan, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 2004). Kamusal alanın inşa edildiği yerlerden biri de “Üçüncü Dünya” ülkeleri adı verilen ülkelerin kalkınması için iletişim teknolojilerinden yararlanması gerektiği söylemidir ki bu söylem özellikle “Birleşmiş Milletler (UN) ve ona bağlı olan Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Kurumu (UNESCO)” (Yücesan-Özdemir, 2008, s. 10-11) ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi çeşitli uluslararası örgütler tarafından başat hale getirilmiştir. Bu söylemin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı kamusal alan kavramı da Habermas’ın da belirttiği gibi mekânsal bir metafor içermektedir (Yücesan-Özdemir, 2004). Bu mekânsal metafor kendine faydacı bir alan yaratarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınmaları için gereken temel yapı taşıymış gibi görünmesini sağlamaktadır. Bunun

yöntemini Habermas şu şekilde açıklamaktadır: “Kamusal alanın en önemli niteliği tüm vatandaşlara açık olmasıdır. Kamusal alanın bir bölümü, özel vatandaşların birbirleriyle bir kamu organı yarattıkları her türlü iletişim sayesinde yaratılır” (Habermas, 1995). İletişim teknolojisi ve kalkınma söylemi de benzer bir biçimde yaratılır ancak bu kez söylemi yaratanlar vatandaşlar yerine uluslararası sermaye ve sivil toplum örgütleridir. Habermas’ın tüm vatandaşlara açık olarak nitelendirdiği bu alan sömürülmesi koşuluyla tüm Üçüncü Dünya ülkesi vatandaşlarına da olabildiğince açıktır.

Günümüzde bilgi ve iletişim çağında yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte kamusal alanın soyut bir alan olarak yeniden biçim kazandığı savunulmaktadır. Habermas’ın mekânsal metafor olarak kullandığı kavram da aslında tam bunu, yani kamusal mekânın soyutluğunu karşılamaktadır. O halde soyut bir kavramsal mekân olarak Üçüncü Dünya’yı ve ardından da kalkınma söylemini irdelemeye geçebiliriz.

3. Karmaşık Bir Söylemin Parçası Olarak Üçüncü Dünya

Üçüncü Dünya kavramı, ekonomi literatürü içinde “geri kalmış”, “kalkınan”, “gelişmekte olan” ya da genel olarak “azgelişmiş ülkeler” karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak, kavram esas itibariyle, Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmış ve ilk kez Fransız nüfus uzmanı Alfred Sauvy tarafından kapitalist veya komünist blokta yer almayan yoksul ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır.

Ertürk (1998), Üçüncü Dünya ülkeleri kavramının üç farklı biçimde tasnif edildiğini belirtmektedir. Buna göre:

1) Gelişmiş sanayi ülkeleri ile sosyalist ülkeler dışında kalan ülkeler: gelişmişlik düzeyinin oldukça geri olduğu, nüfusu hızla artan, kişi başına gelir düzeyi düşük, ekonomik sorunlarını aşamamış ülkelerdir.

2) ABD veya SSCB yörüngesinde yer almayan ülkeler: siyasal eğilim ve dünya görüşü olarak ABD ve SSCB’nin etkisi altında olmayan “bağılantısız” ülkelerdir.

3) Siyasal rejimleri klasik demokrasi veya Marksist demokrasi olmayan kapitalist ve sosyalist ülkeler dışında kalan ülkeler: siyasal sistem tercihini klasik demokrasiden veya Marksist demokrasiden yana kullanmayan ve ekonomik olarak gelişme gösterememiş ülkelerdir.

Farklı bağlam ve anlamlarda da kullanılmış olsa da Üçüncü Dünya ülkeleri dendiği zaman belli başlı bazı özelliklerden göze çarpmaktadır (Ertürk, 1998; Kongar, 1981; Yalçın ve Tokath, 1981; Kazgan, 2006; Keyder, 1976):

- Politik yaşamda istikrarsızlık arz ederler;
- Kişi başına düşen ulusal gelir düşük düzeydedir;
- Tasarruf oranı düşüktür;
- Nüfus artış hızı yüksektir;
- Eğitim seviyesi ve okullaşma oranı düşüktür;
- Okur-yazar oranı da düşüktür;
- Üretim faktörlerinin verimliliği düşük düzeydedir;
- Üretimin çoğunluğu tarım temeline dayalıdır;

- Gelir dağılımı bozuktur;
- Altyapı yetersizdir;
- Nüfusun büyük bir bölümü tarım kesiminde çalışmaktadır;
- Uluslararası şirketlerle ilişkileri ve söz konusu şirketlerin ülke üzerinde önemli etkileri ve etkinlikleri bulunmaktadır.

Tanilli (1981), 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana kullanılmaya başlanan Üçüncü Dünya kavramının az gelişmiş de denen, belli nitelikleri olan birtakım toplumların oluşturduğu bir dünyayı tanımlamakta olduğunu söylemektedir. Tanilli'ye (1981) göre, bu toplumlarda ileri sanayi aşamasına ulaşmış kapitalist ya da sosyalist toplumların nitelikleri bulunmamaktadır ve bu dünya bambaşka sorunların dünyasıdır (s. 232). Az gelişmişliği tek bir etkene bağlamanın olası olmadığını da belirten Tanilli, az gelişmişliğin bir "karmaşıklık" içinde ortaya çıktığını, ancak tüm az gelişmiş ülkeler için bir tek tarihsel nedenin az gelişmişliğin genel çerçevesini çizdiğini belirtmektedir ki, o da Batı kapitalizmi ve emperyalizmidir.

Jalé'e (1965) göre, Üçüncü Dünya ülkeleri adı verilen grubun "emperyalizmin sadece bir eklentisi olması, emperyalizme ait olması gerçeğini ortadan kaldırmaz; tam tersine, bu gerçeği doğurur ve ortaya koyar. Oysa ki, 'Üçüncü Dünya' sözü, bu gerçeği maskeleye yönelmiştir. Bundan ötürü, 'Üçüncü Dünya' deyimi, nesnel bakımdan yanıltıcı bir sözdür" (s. 12). Benzer bir düşünceyi paylaşan Paz'a (1997) göre de Üçüncü Dünya kavramı müphem ve muğlak bir kavramı karşılamaktadır: "'Üçüncü Dünya' deyişini ilga etmek için iyi bir neden vardır. Bu etiket yalnız belirsiz değil, semantik bir tuzaktır da. Üçüncü Dünya, hepsi de farklı olan birçok dünyadır. En iyi örnek, bir değillenmenin birleştirdiği, ayrışık uluslar grubu olan Tarafsızlar Hareketi'dir" (s. 99).

Az gelişmişlik, Üçüncü Dünya gibi adlandırmalar esas itibarıyla kapitalist söylemin parçalarından başka bir şey değildir. Tanilli (1981), bu ülkelerin geri kalış nedeninin "Batı kapitalizminin" ta kendisi olduğunun altını çizmektedir. Çünkü Batı kapitalizminin sürdürülebilirliği az gelişmiş ülkelerin "hammadde deposu" ve "pazar" olarak kalmasından geçmektedir. Zira az gelişmiş ülkeler kendi Sanayi Devrimlerini gerçekleştirirlerse hammadde deposu ve pazar olmaktan çıkacaklardır ki bu durum doğal olarak Batı kapitalizminin işine gelmemektedir. Bu nedenden dolayı da Batı, bu duruma "her türlü yola başvurarak -çok kez silah zoruyla- engel olmuştur. Böylece, az gelişmiş ülkelerin 'geri kalmışlığından' değil, aslında 'geri bırakılmışlığından' bahsetmek daha uygun düşer tarihsel gerçeklere" (a.g.e, s. 233).

4. Bir Ekonomik Disiplin Olarak Kalkınma ve Kalkınma Ekonomisi

Bu geri bırakılmışlığın sorumlularından biri de -belki de en önemlisi- kalkınma sorunudur. Bir tanıma göre kalkınma, "ekonomik bakımdan az gelişmiş veya geri kalmış bir toplumun planlama ve yardım yolu ile seviyesini yükseltmek için yapılan devlet teşebbüsüdür" (Ülgen, 1969). Bir başka tanıma göre ise kalkınma, "bir ülkede yaşayan bireylerin geçim düzeylerinin ve üretme güçlerinin yükselmesidir" (Aren, 1986). Kalkınma salt sayısal olarak büyümeyi değil, aynı zamanda nicel değişimin yanında

nitel dönüşümleri de bünyesinde barındırmaktadır. Küçük (1971) kalkınmanın insanın doğa üzerindeki denetimi olduğunu belirttikten sonra, kalkınmanın ölçüsünün, bir toplumun elindeki denetim güçlerinin niteliksel ve niceliksel bütünlüğü olduğunu ifade etmektedir. Anılan bu niceliksel ve niteliksel değişimler şu alanlarda meydana gelmektedir (Kongar, 1981; Aren, 1986; Kazgan, 2006):

- Ulusal gelir dağılımının daha dengeli bir biçime doğru yönelmesi,
- Ülke kaynaklarının, toplumsal yapının koşullarına uygun biçimde kullanılmasını sağlayacak gerçek bir sanayi toplumuna geçilmesi,
- Üretim artarken her kesimde üretim biçimi ve ilişkilerinin köklü bir değişim geçirerek verimliliğin yükselmeye başlaması,
- Altyapı ve sosyal yatırımların sadece ülkenin belirli yönlerine değil, özellikle geri kalmış yörelere doğru yönlendirilmesi,
- Beslenme sorununun sağlıklı beslenme koşullarına uygun olarak çözümlenmesi,
- Eğitim sorununda geleneksel eğitim düzeyinden ülkenin uzun dönemli insan gücü gereksinmesine yanıt verecek biçimde, çağdaş teknolojik bilgiyi de kapsayan bir düzeye erişilmesi,
- Ülkenin maddi varlığı artarken, halkın yaşamının manevi yönden de zenginleşip kültürün yaygınlaşması.

Yaygın görüşe göre, bir ülke ekonomik olarak kalkınmadıkça, o ülkede sosyal ve kültürel kalkınmanın olması da olanaksız hale gelmektedir. Üstelik az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişecek bir hızla kalkınmalarının hemen tümüyle olanaksız denecek kadar zor bir iş olduğu da bilinmektedir (Aren, 1986, s. 167). Her halükârda, insan ve toplum kalkınmanın temel odak noktası olarak yer almak zorundadır, çünkü “kalkınma, insanı hedef alan bir biçimde, üretici güçlerin alabildiğine gelişmesi, emek verimliliğinin buna bağlı olarak artması ve bunun sonucunda da insanın daha insanca ve doğaya daha fazla egemen olarak yaşayabilmesidir” (Tanilli, 1981, s. 240).

Post-kalkınmacı Wolfgang Sachs, kalkınma fikrinin “sömürgeci yönetimin boyunduruğundan henüz çıkmış olan ülkeleri komünizm tuzağından kurtarma ve bu ülkeleri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki kapitalist demokrasiler tarafından zaten izlenen kapitalist bir yola yönlendirme yönündeki jeopolitik bir projenin parçası olarak 1940’lı yıllarda icat edildiğini” iddia etmektedir (Sachs’tan aktaran: Veltmeyer, 2006, s.11). Bu icadın kökeninde ise 18. Yüzyılda İskoç ve Fransız Aydınlanması filozofları ve tarihçileri tarafından formüle edilen bir mit haline gelmiş olan ilerleme düşüncesi yatmaktadır. Üstelik bu yeni formüle yeni bir misyon da yüklenmiştir: “az gelişmiş” ya da “Üçüncü Dünya’nın ekonomik olarak geri kalmış ülkelerine” mali ve teknik yardım sağlanması ülküsü. 20. Yüzyılın ilk yarısında meydana gelen iki Dünya Savaşı’ndan sonra dünya konjonktüründe gerçekleşen değişimler sonucunda, “az gelişmiş ülke tanımını gerekli kılan ise artık sömürgelerle değil, siyasal bağımsızlıklarını kazanmış ya da bu süreci yaşayan ‘ulus devlet’lerle karşı karşıya” kalınmasıydı (Türkay, 2007). Bunun sonucu olarak da az gelişmişlik durumuyla birleşen ulus devlet kimliğinin mantıki sonucu olarak yaşanacak sürecin adına da ulusal kalkınma denilmiştir. Türkay (2007), ulusal kalkınmanın, söz konusu az gelişmiş ülke yönetici ve aydınlarının siyasal ya da entelektüel meşruiyetlerinin kritik iddiası haline geldiğinin ve bu iddianın içeriye olduğu kadar

dışarıya dönük bir niteliğe de sahip olduğunun altını çizmektedir. Her ne kadar ulusal kalkınma, ulusal bir dava olarak görülmüş olsa da az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının önündeki en büyük engelin gelişmiş ülkelerin bu ülkeler üzerindeki etki ve denetimleri olduğu bilinmektedir (Aren, 1986, s.169). Bu etki ve denetim mekanizmasının ülkelerin gelişme ve büyüme potansiyellerini kısıtladığı ve ülkelerin gerçek potansiyellerinin açığa çıkarılmamasına neden olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla da Aren (1986), ulusal kalkınmanın beraberinde bağımsızlığın korunması ve pekiştirilmesi düşüncesini getirdiğini ve bağımsızlığın ulusal kalkınmanın temel yapı taşı haline geldiğini vurgulamaktadır.

Kalkınma karşıtlığının önemli savunucularından Arturo Escobar'a göre, kalkınma, "yalnızca belirli şeylerin söylenebildiği ve hatta tahayyül edilebildiği bir alan yaratan" bir söylem olarak işlemektedir (Escobar'dan aktaran: Veltmeyer, 2006, s. 34)

Veltmeyer (2006), kalkınma söyleminin hegemonik bir yapıda olduğunu vurgularken, "toplumsal gerçekliği, bu söylemi işleyenlerin, yani Kuzey'den gelen kalkınma uzmanlarının (ve çoğunlukla Kuzeyli kurumlarda eğitilen ve onlara sempati duyan bazı Güneylilerin) anlayışlarını ve anlamlarını yansıtan biçimlerde şekillendirildiğini" belirtmektedir (s. 35). Veltmeyer, bu noktada Escobar'ın ulaştığı sonuca atıfta bulunur: "bir söylem ve pratik olarak kalkınma, Güney'deki insanları kurtaramaz. Çünkü o, toplumsal ve kültürel bağlamları siler ve yerel kurumlar ile inançları (bazen bilinçsiz olarak) kendine mal etmeye çalışır; böylece bunların yerine, Batılı 'normalite' modeline dayanan küreselleştirici bir dünya vizyonu koyar" (a.g.e, s. 35).

Escobar, günümüzde Batı'nın dayattığı bir model olarak karşımıza çıkan kalkınmanın, özellikle yoksul sınıflar için ve yerel ölçekte herhangi bir toplumsal dönüşüm yaratmayacağı sonucuna varmıştır. Escobar ve onun bu görüşünü paylaşan ardılları, "kalkınmanın terk edilmesi gerektiğini -kalkınma söylemi ve pratiğinin ayartıcı bir çıkmaz olduğu ve marjinalleştirilmiş halkların kendilerine dayanmaları, yani kendi siyasal tahayyül ve kültürel kaynaklarının dokusundan inşa etme imkânına, kapasitesine ve ihtiyacına sahip olmaları gerektiğini- savunmaktadırlar" (Veltmeyer, 2006).

5. Üçüncü Dünya ve Kalkınma Söylemine Eklemlenen İletişim Teknolojileri

21. Yüzyılın simgesi olan bilgi ve iletişim, ulusların gelişmişliğinin göstergesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Mevcut söyleme göre, bilgiyi üreten, bilgiye ulaşan ve topluma yaymayı başarabilen ülkeler, yeni bilgilerin üretilmesi için gerekli kaynağı da hazırlamış olmaktadır: "Sürdürülebilir kalkınma, insanı esas alarak bilgi toplumu olma yolunda ilerleyen ülkelerce gerçekleştirilecektir. Bu yönde olumlu adımların atılabilmesi ancak bilginin verimli, etkin ve yaygın olarak üretim ve iletimiyle olanaklıdır" (Türkiye Ulusal Raporu, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, Johannesburg, Temmuz 2002).

Egemen liberal kurama göre, bilgi ve iletişim sürdürülebilir kalkınmaya, kaynakların ve enerjinin verimli kullanımı ve çevrenin korunması açısından önemli katkılarda bulunabilir. Kaynak, enerji ve çevre yönetimi yeterli ve doğru bilgi akışını gerek-

tirir. Bilginin toplanması, işlenmesi ve yaygınlaştırılması, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik gibi görece teknik konuların geniş toplum kesimlerince anlaşılması kadar, ekolojik durumun saptanması ve gerekli önlemlerin alınması bakımından da önemlidir. Bilgi ve iletişim aynı zamanda, yangın, deprem ve kasırga gibi afetlerin boyutlarının saptanması, önlem alınması ya da müdahale edilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bilgi ve iletişim uygulamaları, gelişmekte olan ülkelerde toplumsal refahın artırılması için büyük potansiyele sahiptir. Halk sağlığı, özürllüer, cinsiyet ayrımının önlenmesi, eğitim ve yaşam boyu öğrenme gibi konularda da bilgi ve iletişim uygulamaları olanaklıdır.

Sürdürülebilirlik çabaları, toplumsal bir varlık olarak insanın, yaşadığı çevrede toplumsal ve ekonomik refahının artırılmasına yöneliktir. Bu nedenle, yaşadığı çevreyi tanıması ve yürüttüğü her türlü etkinlikte bilinçli olması insan için büyük önem taşımaktadır. Bunu sağlamanın tek yolu bilgili insan yetiştirmektir. Bilgi üretemeyen toplumlar yoksullaşmakta, yoksullaşma sonucunda da yaşamlarını sürdürebilmek için var olan kaynakları bilinçsizce tüketmektedirler. Kaynakların hızlı ve plansız tüketilmesi durumunda, yeni kuşakların gelişmesi için gerekli yatırımlar yapılamamakta, neyi nasıl yapacağını bilmeyen toplumlar acımasız bir yaşam savaşı vermeye mahkûm olmaktadır. Dünya çapındaki yoksulluğun azaltılmasında yapılması gereken en önemli işlerden birinin maddi destek yanında bilginin de yoksul ülkelere iletilmesi ve böylece onların da üretmeye başlamalarının sağlanması olduğu savunulmuştur. Peki bu nasıl mümkün olacaktır?

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, kalkınmakta olan ülkelerle sanayi toplumları arasındaki farkın kapanacağını varsayan modernleşme kuramlarının büyük ölçüde geçersiz olduğu ortaya çıktı. Enformasyon toplumu senaryolarının 1970'li yılların sonunda itibaren modernleşme kuramlarının yerini alması sonucunda da bu kez geleneksel toplumlardan modern toplumlara değil; sanayi toplumlarından, küresel enformasyon toplumuna geçiş yoluyla kalkınmakta olan ülkelerin otomatik olarak refaha ulaşabilecekleri iddia edilmekteydi. Oysa ki ortaya atılan bu enformasyon toplumu yaklaşımında, yalnızca çevre ülkelerin eksikliği değişmiş, onun dışındaki hemen tüm gereksinimleri aynı kalmıştı.

İletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar hayatı her geçen gün biraz daha kolaylaştırırken, iletişim teknolojilerinin hem de hizmet satışlarını yöneten ve yönlendiren ülkelerin ekonomileri de bu oranda büyümektedir. Küresel kültür bağlamında medyanın ve şirketlerin birbirleriyle olan çıkar ilişkileri tam anlamıyla bir zincir gibidir. Medya ve eğlence sektörü bu zincirin devamını sağlamak için küresel kültür adı altında insanları her geçen gün biraz daha fazla etkilemekte ve yönlendirmektedir. Küresel kültürün dünyanın her köşesine görece olarak eşit dağılılabilmesi için yeni iletişim teknolojilerinin yani kısaca internetin olanaklarından yararlanılmaktadır.

Modernleşme kuramlarında, geleneksel toplum değerlerinin bireylerin zihinsel şemalarındaki egemenlik olarak sunulurken; enformasyon toplumu yaklaşımında, enformasyon eksikliği geri kalmanın nedeni olarak gösterilmektedir. Böylece ulus-

lararası ekonominin eşitsiz ilişkileri perçinleyen yeni yapısı da gizlenmiştir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte (kalkınmakta) olan ülkeler arasındaki eşitsizlik kavramı ilk vurgulanmaya başladığı günden 1980'lere değin özellikle Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Kurumu'nun (UNESCO) gündeminde yer almıştır. Kalkınmakta olan ülkeler, 1970'lerden bu yana UNESCO'da "Yeni İletişim ve Enformasyon Düzeni" tartışmaları çerçevesinde, iletişim alanındaki dengesizliğin giderilmesi için gelişmiş ülkelerin kendilerine teknik ve maddi destekte bulunmasını istemişlerdir. Ancak bu talepler de iyi niyetli birer girişim olmanın yanında hiçbir katkı sağlamamıştır. Üstelik teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlediği günümüzde "yeni iletişim teknolojileri" olarak adlandırılan iletişim teknolojileri de bir süre sonra "konvansiyonel iletişim teknolojileri" haline gelecek "yeni-yeni iletişim teknolojileri" ortaya çıkacak ve bu yeni-yeni iletişim teknolojileri için de yeni bir kalkınma paradigması ve söylemi yaratılacaktır.

SONUÇ

Kitle iletişimin ekonomi politiği dendiğinde ekonomi politiğin yalnızca medyanın sahipliği ve kontrolüyle ilgilenmediği, bunun yanı sıra, daha geniş bir bağlam içinde ekonomik ve kültürel kaynakların dağılımı aracılığıyla kapitalist sistemin işleyişini incelendiği anlaşılmalıdır. Bunun yanı sıra, ekonomi politik, sermaye hareketlerini, devletin rolü ve işlevi ile bu sürecin ideolojik yeniden üretimi üzerindeki etkilerini de mercek altına almaktadır. Ekonomi politik yaklaşım, kitle iletişimin her bir alanında bize kitle iletişimin doğası ve iç dinamikleri hakkında bilgi sağlayabilecek bir çözümleme perspektifi sunmaktadır. Ekonomi politiğin bu eleştirel tavrı yalnızca üretim sürecindeki nesnelere üretimini değil üretim sürecinde sınıflar arasında kurulan toplumsal yapıların da incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Ekonominin büyümesi, ekonomik göstergelerin olumlu seyretmesi kalkınmanın gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Ekonomik kalkınmanın temel koşulları olan kalkınmanın toplumu oluşturan tüm sınıflar için adaletli bir biçimde sürdürülmesini sağlayan sosyal adaletin; kalkınmanın sürdürülebilirliğini ve kalıcılığını sağlayan teknolojik gelişmenin ve gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere müdahalelerini önleyen bağımsızlığın yanında kalkınmanın bir program dahilinde planlanması ve uygulanması da gereklidir. Doğru bir planlama ile Üçüncü Dünya ülkeleri bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanım alanlarını, kullanım becerilerini ve kullanım yoğunluklarını kendi gereklerine uygun düzenleyebilirlerse başka bir dünya elbette mümkün olabilir ama acaba küresel sermayenin kompradorları bunu isterler mi?

KAYNAKÇA

- Adaklı, G. (2006). Türkiye'de Medya Endüstrisi. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Aren, S. (1986). 100 Soruda Ekonomi El Kitabı (8. Baskı b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boyd-Barret, O. (2006). Ekonomi Politik Yaklaşım. L. (. Yaylagül içinde, Kitle İletişimin Ekonomi Politikliği (s. 1-16). Ankara: Dalbaz Yayıncılık.
- Çakmur, B. (1998). Kültürel Üretim Ekonomisi Politikliği: Kültürün Metalaşmasında Genel Eğilimler. Kültür ve İletişim , 111-148.
- Engels, F. (1977). Anti-Dühring. (2. Baskı) (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Ertürk, E. (1998). Üçüncü Dünya Ülkeleri. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. içinde İstanbul: Risale Yayınları.
- Habermas, J. (1995). Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale. Birikim Dergisi (70), 62-66.
- Hançerlioğlu, O. (1977). Felsefe Ansiklopedisi (Cilt II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jalée, P. (1965). Yoksul Ülkeler Nasıl Soyuluyor. (S. Hilav, Çev.) İstanbul: Yön Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (12. Baskı b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1976). Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kongar, E. (1981). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye GERçeği. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçük, Y. (1971). 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Lange, O. (1965). Ekonomi Politik. (M. Şeref, Çev.) İstanbul: Ataç Kitabevi.
- McChesney, R. W., Wood, E. M., & Foster, J. B. (2003). Kapitalizm ve Enformasyon Çağı. (N. S. Çingir, E. Baltacı, & Ö. Yalçın, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Mosco, V. (1996). The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal. London: Sage Publications.

Nikitin. (1974). Ekonomi Politîğin Temel İlkeleri (2. Baskı b.). (O. Suda, Çev.) İstanbul: Suda Yayınları.

Özbek, M. (2004). Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayınları.

Paz, O. (1997). Bir Yeryüzü, Dört Ya da Beş Dünya. (V. Binatlı, Çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Tanilli, S. (1981). Uygarlık Tarihi (5. Baskı b.). İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

Türkay, M. (2007, Mayıs 26). “Üçüncü Dünya” Var mıydı? Ulusal Kalkınma Mümkün mü? Mayıs 26, 2007 tarihinde MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu: <http://www.antimai.org/eko/mturkay1.htm> adresinden alındı.

Türkiye Ulusal Raporu, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, Johannesburg 2002. Ankara: T. C. Çevre Bakanlığı.

Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Veltmeyer, H. (2006). Latin Amerika ve BAşka Bir Kalkınma. (Ö. Akpınar, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Yalçın, M. A., & Tokatlı, A. (1979). Sosyalist Kültür Ansiklopedisi (Cilt II). İstanbul: May Yayınları.

Yaylagül, L. (2006a). Kitle İletişim Kuramları. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yaylagül, L. (2006b). Kitle İletişimin Ekonomi Politîği. Ankara: Dalbaz Yayınları.

Yücesan-Özdemir, G. (2004). İletişimin Ekonomi Politîği “İletişim Teknolojileri ve Kalkınma” Söyleminin Eleştirisi. İletişim (19), 93-117.

Yücesan-Özdemir, G. (2008). İletişim ve Kalkınma: Ekonomi Politik Yaklaşım. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.